

Oikeusministeriö
oikeusministerio@om.fi

Kieliryhmien kuuleminen hallituksen kertomukseen kielilainsäädännön soveltamisesta 2021

Viite: Oikeusministeriön kirje 25.5.2021 (VN/6256/2019)

Oikeusministeriö on kirjeellään 25.5.2021 pyytänyt Saamelaiskäräjiltä huomioita kielikertomuksen 2021 valmistelun tueksi. Oikeusministeriö oli asettanut ennalta kysymykset, johon toivottiin vastauksia.

Saamelaiskäräjien vastaukset kysymyksiin

Saamelaisten kielellisten oikeuksien toteutumista on laadittu oikeusministeriön toimeksiannosta Saamebarometri-selvitys (2020). Selvityksessä on käytetty osana aineistona Saamelaiskäräjien vaalikausittain laadittavaa kertomusta kielellisten oikeuksien toteutumisesta ja Saamebarometri vastaa pitkälti Saamelaiskäräjien näkemystä saamen kielilain toteutumista ja kuvausta nykytilanteesta. Tämän lisäksi opetus ja kulttuuriministeriö on saamen kielen ja saamenkielisen opetuksen kehittämisryhmän loppuraporttiin (opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2021:25) koonnut saamen kieliseen koulutukseen ja opetukseen liittyviä keskeisiä kysymyksiä. Saamelaiskäräjät pitää näissä kahdessa selvityksessä ja raportissa muodostuvaa kokonaiskuvaa tärkeänä, ja että ne tulee huomioida kielikertomuksessa. Tämän lisäksi tuo seuraavaksi esille huomioita näiden selvitysten lisäksi.

1. Digitalisaatio

Miten arvoitte, että kielelliset oikeudet toteutuvat viranomaisten digitaalisissa palveluissa ja miten digitaalisten viranomaispalveluiden kielellinen saatavuus on yleisellä tasolla turvattu? Mitä keskeisiä edistysaskeleita ja/tai haasteita näette tämän osalta?

Saamelaiskäräjien vastaus:

Saamelaisten kielelliset oikeudet toteutuvat viranomaisten digitaalisissa palveluissa erittäin heikosti saamen kielilaista asettamista velvoitteista huolimatta. Saamen kielilain soveltamisalan keskeiset valtiolliset viranomaiset eivät ole pystyneet kehittämään saamelaisväestölle yhdenvertaisia digitaalisia palveluita muuhun väestöön verrattuna. Suuret asiointijärjestelmät ovat valtiollisilla viranomaisilla kansalliskielillä, ja joissakin tapauksissa myös englanniksi, mutta eivät saamen kielellä. Apulaisoikeuskansleri on ratkaisussaan Kelan saamenkielisistä palveluista (OKV/1161/1/2018) todennut, että Kelan tulee tarjota sähköiset palvelut myös saamen kielellä. Saamelaiskäräjien tiedossa ei ole yhtään sähköistä asiointijärjestelmää saamen kielellä, joka kuvastanee tilanteen heikkoutta. Saman aikaisesti kuitenkin saamelaisväestön halukkuus käyttää digitaalisia palveluita on lisääntynyt (Saamebarometri 2020).

Viranomaisten asiointipalveluissa on osa lomakkeista saamen kielellä ja ne on mahdollista täyttää saamen kielellä ja toimittaa sähköisesti (esim. Kela). Tämän lisäksi saamelaisten kotiseutualueella

on Inarissa, Utsjoella ja Enontekiöllä käytettävissä Virtu-palvelupiste. Verohallinto on laatinut saamenkieliset kuvaohjeet suomenkielisen verkkopalvelun käyttöä varten. Viranomaisten nettisivuilla on tekstejä ja tiedotteita saamen kielellä, mutta varsinaisia asiointimahdollisuuksia sähköisesti ei ole. Keskeiseksi kysymykseksi tämä näyttää nousevan nimenomaan saamenkielisten sosiaali- ja terveystalveluiden osalta, jossa saamelaisten kielelliset oikeudet toteutuvat nykyisellään jo heikosti. Palveluiden tuottamisessa ollaan vahvasti siirtymässä sekä sähköisiin potilastieto-, ajanvaraus- ja myös toisaalta omahoito-ohjelmiin, joissa ei lainkaan saamen kieliä ole huomioitu.

Saamen kielellä ei myöskään ole tarjolla saavutettavuusdirektiivien mukaista puhesynteesiä, joka mahdollistaisi kirjoitetun tekstin kuuntelemista. Pohjoissaamen kielelle on kehitetty puhesynteesi, mutta viranomaiset eivät ole voineet ottaa ohjelmaa käyttöönsä teknisten ongelmien takia. Inarin- ja koltansaamen kielille ei ole puhesynteesiä. Tämä asettaa haasteen viranomaisille, joiden tulisi noudattaa sekä saavutettavuuslainsäädännön, kuin myös saamen kielilain myötä tulevia velvoitteita, koska ohjelmia ei ole saatavilla. Puhesynteesin muodostama saavutettavuusnäkökulma on erittäin tärkeä saamelaisväestön näkökulmasta, koska osa väestöstä on luku- ja kirjoitustaidottomia omalla äidinkielellään.

Saamelaiskäräjät on huolissaan siitä, että saamelaisväestö on jätetty digitaalisten palveluiden kehittämisessä ja tarjoamisessa täysin ulkopuolelle, eikä näitä palveluita ole tarjolla saamen kielellä. Tämä on jo nyt johtanut tilanteeseen, jossa mahdollisuus hoitaa oma asia saamen kielellä on tehty käytännössä usein mahdottomaksi. Valtakunnallisen digitalisaation ja keskittämisen mukaisesti paikalliset asiointimahdollisuudet ja palvelut ovat hävinneet ja asiakkaat ohjataan isojen valtakunnallisten sähköisten palveluiden pariin. Koska saamen kielilain ydinsoveltamisalue on saamelaisten kotiseutualue, on kehitys johtanut siihen, ettei monet viranomaiset huomioi toiminnassaan saamen kielilain velvoitteita. Toisaalta tulisi huomioida, että saamenkielisten digitaalisten palveluiden kehittäminen voisi tuoda palvelut lähemmäksi, erityisesti pitkien välimatkojen takia. Digitalisaatio voi tarjota monia mahdollisuuksia kehittää saamenkielisiä palveluita.

Saamelaiskäräjät on myös kiinnittänyt huomiota, ettei digitukea ole saatavilla saamen kielellä. Saamen kielten erityismerkit eivät myös toimi kaikissa asiointijärjestelmissä. Saamelaiskäräjien tiedossa on myös tapauksia, missä sähköiset laskutus- ja ajanvarausohjelmat ovat lähettäneet vastauksen englanniksi niille asiakkaille, joiden äidinkieleksi on merkitty saame. Saamelaiskäräjät vastaanottaa 10-15 palautetta vuodessa kansalaisilta eri sähköisten palveluiden puutteista. Palautteen määrä on huomattava sen suhteen, ettei Saamelaiskäräjät aktiivisesti kerää kansalaispalautetta saamen kielilain toteutumisesta.

2. Poliisi ja pelastustoimi

Miten arvoitte, että kielelliset oikeudet toteutuvat poliisin ja pelastustoimen palveluissa ja miten viranomaispalveluiden kielellinen saatavuus on yleisellä tasolla turvattu? Mitä keskeisiä edistysaskeleita ja/tai haasteita näette tämän osalta?

Saamelaiskäräjien tiedossa on, että poliisin palvelussa on ainoastaan yksi saamenkielinen henkilö töissä. Saamelaiskäräjillä ei ole tarkkaa tietoa pelastustoimen saamenkielisen henkilöstön osalta. Poliisi.fi -sivustolla on saamenkielisiä osiota ja lomakkeita ja tietomme mukaan saamenkielisiä sivustoja ollaan uusimassa. Suurimmaksi haasteeksi on kuitenkin muodostunut poliisinkin yhteydessä saamenkielisen henkilöstön puute. Poliisi ja/ tai pelastustoimi ovat käyttäneet tulkkipalvelua saamenkielisen palvelun tarjoamiseksi tarpeen mukaan. Kiireellisissä tilanteissa ei

kuitenkaan saamenkielinen tulkkijärjestelmä toimi, koska siihen ei ole rakennettua järjestelmää eikä siten ole yhtään päivystävää (puhelin)tulkkiä ja tulkkien saatavuus voi olla erittäin haastavaa. Saamelaiskäräjät on esittänyt, että poliisikoulutukseen tulisi saamenkielisyyskiintiö ja poliisikoulutusta rekrytoitaisiin vahvemmin saamenkielisille. Positiivisena voidaan kuitenkin pitää sitä, että poliisiviranomaiset maksavat saamenkielisille työntekijöille kielilisiä.

Pelastustoiminnan saamenkielisessä viestinnässä ja palveluissa on suuria puutteita. Lapin pelastuslaitoksen nettisivut ovat ainoastaan suomeksi. Saamenkielisen henkilöstön puuttuminen pelastustoimessa voi aiheuttaa vaaratilanteen, esimerkiksi tilanteissa, jossa saamenkielistä paikannimistöä ei tunneta. Saamelaisten kotiseutualueen vapaapalokuntatoiminnassa on mukana saamen kielen taitoista henkilöstöä, joiden panostus on usein ollut korvaamatonta pelastustehtävissä saamelaisten kotiseutualueella. Pelastusalan koulutusta tulisi kehittää paremmin sopivaksi saamelaisten kotiseutualueella asuville nuorille, tässä mahdollisuutena voisi olla mm. monimuoto-opintojen mahdollistaminen.

3. Opetus

Onko ja millä tavoin kieliryhmänne kielellisiin tarpeisiin vastattu opetuksen alalla? Mitä keskeisiä edistysaskeleita ja/tai haasteita näette tämän osalta?

Saamelaiskäräjät viittaa opetukseen liittyvissä kysymyksissä opetus ja kulttuuriministeriön saamen kielen ja saamenkielisen opetuksen kehittämisryhmän loppuraporttiin (opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2021:25), johon on koottu keskeiset asiat liittyen opetukseen.

Saamelaiskäräjät esittää raportin toimien vahvaa toimeenpanoa tilanteen parantamiseksi.

4. Mikä on Suomessa asuvan kieliryhmänne koko?

Suomessa puhuttavien saamen kielten puhujamäärien määristä on arvioita, mutta tarkkojen lukumäärien saaminen on vaikeaa. Väestötietojärjestelmään on vuodesta 2013 asti voinut merkitä, onko henkilön äidinkieli koltansaame, inarinsaame vai pohjoissaame. Pelkästään väestörekisteriin merkityt tiedot henkilöiden saamen kielten taidosta eivät kuitenkaan kerro todellista tilannetta. Väestörekisteriin voi merkitä tällä hetkellä vain yhden äidinkielen ja siksi monen kaksi- tai monikielisen saamelaisen äidinkieli voi väestötietojärjestelmässä olla suomi eikä saame. Lisäksi useamman saamen kielen hallintaa ei voi merkitä, jolloin useamman saamen kielen hallinta ei tule näkyviin väestötietojärjestelmässä. Oikeusministeriö on kuitenkin selvittänyt mahdollisuutta useamman kielen merkitsemisemiseksi väestötietojärjestelmään. Myös kielen puhujan määrittely ei ole yksinkertaista ja uhanalaisten kielten tapauksessa puhujayhteisössä on kielitaidoiltaan ja monen tasoisia kielenkäyttäjiä. Lisäksi miltei kaikki saamen kielten puhujat ovat kaksi- tai monikielisiä ja henkilöillä on äidinkielenä suomen kieli tai sen hallinta on äidinkielen tasoista. Oman lisänsä saamen kielten puhujien suhteen muodostavat myös kielenelvytyksen kautta aikuisena tai kielikylpymetodin avulla saamen kielen omaksuneet henkilöt.

Inarinsaamen puhujia arvioidaan olevan noin 450. Inarinsaamea on perinteisesti puhuttu ainoastaan nykyisen Suomen alueella, Inarijärven ympäristössä. Inarinsaame lähes sammui 1980-luvulla, mutta pitkäjänteyden elvytyksen ansiosta inarinsaame saatiin pelastettua sammumiselta. Puhujien lukumäärä on tasaisessa nousussa pitkäjänteyden kielenelvytyksen ansiosta, mutta kieli on yhä uhanalainen.

Suomessa koltansaamen puhujia arvioidaan yleensä olevan noin 300, mutta on myös arvioitu, että puhujia olisi vain noin 150. Koltansaamen puhuma-alue Suomessa sijaitsee Inarin kunnan itäosissa, jonne suurin osa Petsamosta evakuoituista koltista asutettiin jatkosodan päätyttyä. Koltansaamen perinteinen puhuma-alue ulottuu myös Venäjän ja Norjan puolelle. Norjan puolella koltansaamen puhujia ei ilmeisesti enää ole, tosin on myös esitetty arvio, että puhujia olisi 10–12. Venäjän puolella puhujamäärä arvioidaan olevan 15–20. Koltansaamen tilanne on erittäin uhanalainen, mutta Suomen puolella tilannetta on saatu hieman parannettua elvytystoimilla. Tällä hetkellä on jälleen lapsia, jotka oppivat koltansaamea kielipesissä ja kotona. Norjan puolella ollaan aloittamassa koltansaamen elvytystoimet. Venäjällä on ollut yksittäisiä projekteja koltansaamen opettamiseksi.

Suomessa pohjoissaamen puhujamäärän on pitkään arvioitu olevan noin 2000, Pohjoissaamen puhujamääräksi yhteensä arvioidaan noin 20 000–25 000 henkilöä, joista Norjan puolella noin 15000 puhujaa, ja Ruotsissa puhujia arvioidaan olevan noin 5000. Pohjoissaame onkin puhujamäärältään ja puhuma-alueen laajuudeltaan suurin saamen kieli niin Suomessa, Norjassa ja Ruotsissakin. Vaikka pohjoissaamen tilanne on muihin Suomessa puhuttuihin saamen kieliin verrattuna vahvempi, niin myös pohjoissaame myös kuitenkin uhanalainen kieli. Kielen asemaa uhkaa kielen siirtymisen katkeaminen ja vaikeutuminen sukupolvelta toiselle.

5. Millaiseksi koette Suomessa vallitsevan kieli-ilmapiirin?

Oikeusministeriö julkaisi 2021 *Saamebarometri 2020 – selvitys saamenkielisten kielellisten oikeuksien toteutumisesta* selvityksen. *Saamebarometri 2020* selvittää saamenkielisten kokemuksia saamenkielisistä palveluista, kielellisten oikeuksien toteutumisesta ja kielellisestä ilmapiiristä. Tutkimuskyselyyn vastaajiksi valittiin ne täysi-ikäiset henkilöt (1430), joiden äidinkieleksi väestökisteritietoihin on merkitty saamen kieli. Kieli-ilmapiiriä käsittelevä osio on mukana nyt ensimmäistä kertaa Saamebarometri selvityksissä.

Saamebarometri 2020 mukaan saamenkielisten kokemus yleisestä kieli-ilmapiiristä oli vaihteleva. Saamelaiden kotiseutualueen ulkopuolella asuvista vastaajista lähes puolet ei osaa sanoa, minkälaiset suhteet ovat tai ei ole vastannut kysymykseen. Tämä on tietysti oletettavaa, sillä saamelaiden kotiseutualueen ulkopuolella suomenkielisillä ei välttämättä ole juurikaan kosketusta saamenkielisiin. Selvityksessä kysyttiin myös kieliryhmien suhteiden muutoksista viime vuosina. Kolmannes kotiseutualueen vastaajista kokee suhteiden muuttuneen myönteisimmiksi ja 15 % kielteisimmiksi. Kotiseutualueen ulkopuolella vastaajista viidennes kokee suhteiden muuttuneen myönteisimmiksi ja puolet ei osaa sanoa tai ei vastannut kysymykseen. Puolet vastaajista kotiseutualueella ja kaksi kolmannesta muualla Suomessa ei ole kokenut syrjintää, ennakkoluuloja tai häirintää, kun on puhunut saamea. Viidennes kotiseutualueella ja kuudennes muualla Suomessa on kokenut syrjintää, ennakkoluuloja tai häirintää vähintäänkin yksittäisiä kertoja.

Saamelaiskäräjien saamelaisväestöltä saadun palautteen perusteena yksi keskeinen este saamelaiden kielellisten oikeuksien toteutumiselle on viranomaisten ja muun väestön negatiiviset asenteet saamen kieliä kohtaan. Vallitseva kieli-ilmapiiri ja saamelaisiin kohdistuneet assimilaatioitoimet ovat toisaalta johtaneet kielenvaihdoksen kierteeseen ja toisaalta saamelaiden haluttomuuteen käyttää saamen kieltä viranomaisissa tai muissa julkisissa yhteyksissä. Kunnat perustelevat saamenkielisten palveluiden järjestämisen haasteellisuutta syyksi asenneilmapiiriin ja palveluiden vähäiseen saatavuuteen. Saamelaiskäräjien näkemyksestä saamenkielisyys ei ole saamelaisalueen kotiseutualueen kunnille taloudellinen rasite, paremminkin kunnat saavat eri avustuksia valtiolta saamenkielisten palveluiden järjestämiseen. Saamenkielisyydellä on kuntiin sekä työllistävä vaikutus, mutta sitä voidaan pitää myös vetovoimatekijänä.

6. Onko teillä muita huomioita, joita haluaisitte tuoda oikeusministeriön tietoon kielikertomuksen osalta?

Monista eri selvityksistä, kuin myös aikaisemmista kielikertomuksista käy ilmi, että saamelaisten kielelliset oikeudet toetutuvat heikosti ja saamen kielilaki ei usein toteudu edes minimitasolla. Suomi on myös saanut useita suosituksia kansainvälisiltä ihmisoikeustoimielimiltä saamelaisten kielellisten oikeuksien kehittämiseksi. Tilanteen parantamiseksi on esitetty mm. saamen kielilaista tiedottamisen tehostamista ja saamelaisväestön kouluttamista kielellisistä oikeuksistaan. Suomessa on myös laadittu toimenpideohjelma saamen kielen elvyttämiseksi (2012) ja siitä tehty valtionneuvoston periaatepäätös (2014). On kuitenkin todettu, että toimenpiteet kielen elvyttämiseksi etenevät liian heikosti ja jatkuvasti ilmenee uusia kielenelvyttämistarpeita.

Saamelaiskäräjät on esittänyt tilanteen kehittämiseksi mallia saamen kielikeskuksista. Malli on saamen kielten osalta tuttu Norjassa ja Ruotsissa ja Utsjoella pilotoidaan kielikeskusta Interreg-rahoitteisella hankkeella. Utsjoen ”Deanuleagis sámástit” -hankkeella on useita toimenpiteitä, joilla toteutetaan hankkeen tavoitetta saamen kielten elvyttämiseksi alueellisesti. Hankkeessa mm. koulutetaan saamen kielilaista, tarjotaan monikielisyysneuvontaa, järjestetään saamenkielistä toimintaa erityisesti lapsille ja nuorille ja järjestetään saamen kielen kursseja. Näihin kursseihin voivat osallistua esim. sellaiset henkilöt, jotka ovat epävarmoja saamen kielen käytöstä ammattikielenä tai muuten haluavat tukea saamen kielen käyttöön. Epävarmuus saamen kielen käyttämisestä ja koulutuksen puute ovat osasyitä siihen, miksi tarjolla on niin vähän henkilöstöä, jotka haluaa käyttää saamen kieltä työkielenä. Hankkeen positiiviset vaikutukset saamen kielen käyttöön käytännössä ovat jo nyt nähtävillä.

Saamelaiskäräjät on ottanut vaalikauden 2020–2023 tavoitteeksi kielikeskustoiminnan kehittämisen eri alueille. Erittäin kiireellisenä pidetään kielikeskusten perustamista saamen kielten puhuma-alueiden rauna-alueita ja koltansaamen kielikeskusta. Koska saamen kielilain toimeenpano ei ole kehittynyt toivotulla tavalla viimeisen kymmenen vuoden aikana, on syytä pohtia lainsäädännön tueksi tapoja kehittää saamelaisten kielellisten oikeuksien toteutumista käytännössä. Saamelaiskäräjät toivoo valtiovalta tukea kielikeskustoiminnan käynnistämiseksi.

Millaiseksi koette tulkkauspalveluiden toimivuuden?

Saamenkielisten tulkkien ja tulkkauspalveluiden koordinoinnista ei vastaa mikään taho. Saamelaiskäräjät ylläpitää listaa freelancer-tulkeista ja saamen kielen toimisto auttaa viranomaisia saamen kielten tulkkien löytämisessä. Saamelaiskäräjät on jo pitempään ollut huolissaan saamenkielisten tulkkien määrästä ja ammattikunnan ikääntymisestä. Saamelaiskäräjien aloitteesta Saamelaisalueen koulutuskeskus järjesti yhdessä muiden oppilaitosten kanssa erillisrahoitteisen saamen kielten tulkkaus -hankkeen, jonka myötä saamenkielisten tulkkien määrää ja ammattitaitoa pyrittiin kehittämään. Saamen kielen tulkin opintoja ei voi suorittaa missään oppilaitoksessa eikä sellaista tutkintoa ole. Koulutushanke on vielä käynnissä vuoden 2021 loppuun ja sen odotetaan hieman helpottavan tulkkien määrää. Usea hankkeen opiskelijoista toimi kuitenkin jo ennestään tulkkina.

Saamenkielisten ammattitulkkien määrä on vähäinen, eikä moni heistä ole käytettävissä lyhyellä varoitusaajalla. Käytännössä viranomainen joutuu soittamaan Saamelaiskäräjien tulkkien listaa läpi saamenkielisten tulkin löytääkseen. Usein tämä voi vaatia 10–15 puhelua, eikä tulkkiä silti ole saatavilla. Tämä muodostaa erityisen haasteen kiireellisissä tulkkaustarpeissa, kuten

pelastustoimessa tai ensivasteen toiminnassa. Viranomaisilla on myös ollut haasteita löytää kiinnostuneita tekemään asiointitulkkausta. Saamen kielten tulkkien ammattikunnassa pääpaino on konferenssi- ja kokoustulkkauskesä, eikä lyhyitä asiointitulkkauskeikkoja nähdä mielekkääksi, tai siitä maksettavan palkkion vastaavan työn kuormittavuutta ja siihen käytettyä aikaa matkoineen. Saamenkielinen etätulkkaus luo uusia mahdollisuuksia, mutta senkin toimivuuden sujuvoittamiseksi tarvittaisiin koordinoitua.

Saamenkielistä tulkkipalvelua tulisikin kehittää eri viranomaisten työn tueksi, ja tulkkeskuspalvelu voisi toimia Saamelaiskäräjien saamen kielen toimiston yhteydessä samoin, kun käännöstoiminta on järjestetty saamen kielilain nojalla. Saamelaiskäräjille tulisi varata lisäresurssi koordinoimaan tulkkaus- ja käännöstoimintaa ja kehittämään sitä. Saamelaiskäräjille on myös tullut toive siitä, että saamen kielen toimisto voisi laajemmin koordinoida tulkkaustoiminnan lisäksi myös käännöstoimintaa ja toimia siten ikään kuin käännöstoimistona freelancer-tulkkien ja viranomaisten välillä.

Koska saamenkielisten palveluiden ainoa toteuttamistapa on usein tulkkaus, tulisi se järjestää sekä viranomaisen ja asiakkaan näkökulmasta mahdollisimman vaivattomaksi. Saamelaiskäräjät on myös nostanut esille huolen siitä, että onko tulkin rooli sopivin mm. sosiaali- ja terveydenhuollon palveluissa. Useasti asiakkaat tarvitsevat laajempaa neuvontaa ja tukea saamen kielellä, kuin mihin tulkin rooli ylettyy. Saamelaiskäräjät esitti keväällä 2021 Lapin sairaanhoitopiirille saamenkielisen terveystulkkauspalvelun palkkaamista, jonka toimenkuva olisi perinteistä tulkintehtävä laajempi ja terveystulkkauspalvelulla olisi ollut mahdollisuus neuvoa ja opastaa saamenkielistä asiakasta.

Anni Koivisto
I. varapuheenjohtaja

Anne Kirste Aikio
kieliturvasihtööri

Lausunnosta päätti I varapuheenjohtaja 2.7.2021.

Lausunnon valmisteluun on osallistunut ma. kieliasiainsihtööri Marko Marjomaa.